

ВІДГУК

опонента, доктора економічних наук, професора
Дубини Максима Вікторовича
про дисертацію Семенова Андрія Юрійовича на тему:
«Цифрові фінансові послуги
в умовах формування цифрової економіки»,
представлену на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук
за спеціальностями
08.00.03 – економіка та управління національним господарством,
08.00.08 – гроші, фінанси і кредит

Актуальність теми дисертації

У сучасних умовах в усьому світі спостерігається значний розвиток сфери інформаційних технологій, який сприяє постійному вдосконаленню інформаційно-комунікаційних інновацій і особливо у сфері фінансових послуг. Цифрові інновації, такі, як блокчейн, штучний інтелект, Інтернет речей, аналітика Великих даних (Big Data) суттєво трансформували підходи до надання фінансових послуг та побудови бізнес-моделей традиційних фінансових посередників. Цифрові технології дозволяють створювати більш ефективні та гнучкі фінансові інструменти, відкриваючи нові можливості подальшого розвитку фінансових установ.

У свою чергу, очікування споживачів фінансових послуг у цифровій економіці також змінюються разом із розвитком цифрових технологій. Поширеність мобільних додатків і онлайн-платформ стала ключовою у формуванні попиту споживачів на фінансові послуги. Рушійною силою розвитку цифрових фінансових послуг є поява та розвиток фінтех-сегменту. Фінтех-компанії, які використовують передові технології, не лише «руйнують» традиційні моделі роботи фінансових установ, а й сприяють поширенню інновацій на ринку фінансових послуг. Ця динамічна екосистема сприяє конкуренції, заохочує співпрацю між банками та фінтех-компаніями, прискорює упровадження технологій, що зрештою сприяє розвитку якісних, доступних та кастомізованих цифрових фінансових послуг. Трансформуючий

вплив цифрових технологій на ринок фінансових послуг підкреслює необхідність застосування комплексного та системного підходу до розуміння сутності цифрових фінансових послуг, особливостей їх надання економічним суб'єктам. Це потребує проведення нових досліджень з метою обґрунтування методологічних положень цифрової трансформації ринку фінансових послуг.

Зв'язок роботи з державними та науковими програмами, планами, темами

Рецензована робота виконана відповідно до плану науково-дослідної роботи Сумського державного університету. Наукові здобутки дисертанта апробовані на теоретичному та практичному рівнях під час виконання наступних науково-дослідних тем: «Моделювання та прогнозування поведінки фінансових ринків як інформаційний базис забезпечення фінансової стійкості та безпеки держави» (номер державної реєстрації 0117U003936); «Економіко-математичне моделювання механізму відновлення суспільної довіри до фінансового сектору: запорука економічної безпеки України» (номер державної реєстрації 0117U003924); «Формування інструментарію детінізації економіки України на основі каузального моделювання траєкторій взаємодії фінансових посередників» (номер державної реєстрації 0120U100473); «Data-Mining для протидії кібершахрайствам та легалізації кримінальних доходів в умовах цифровізації фінансового сектору економіки України» (номер державної реєстрації 0121U100467); «Цифровізація та прозорість публічних, корпоративних та особистих фінансів: вплив на інноваційний розвиток та національну безпеку» (номер державної реєстрації 0122U000774).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, їх достовірність

Висновки та результати дисертаційної роботи належним чином обґрунтовані. Їх кількість є достатньою з огляду на одержані в дослідженні

нові наукові контексти. При вирішенні переліку завдань роботи дисертантом використано ряд загальнонаукових і спеціальних методів дослідження, а саме: методи наукової абстракції, аналізу та синтезу, функціонального і системного аналізу, індукції та дедукції, аргументації; історико-логічний метод; оцінювання, групування, табличний та графічний аналіз, компаративний аналіз; системно-структурний метод, метод логічного узагальнення – для обґрунтування впливу фіттеху та цифрових фінансових послуг на трансформацію ринку фінансових послуг; економіко-статистичний аналіз, кластеризація, метод індексних та інтегральних оцінок, метод головних компонент та бінарних розрахунків, метод згортки – для оцінювання рівня сформованості цифрової економіки, аналізу ефективності електронно-платіжного сегменту банківського сектора України та рівня цифровізації банків в Україні.

Інформаційну базу дослідження склали аналітичні матеріали Державної служби статистики України, Національного банку України, Міністерства цифрової трансформації України, Світового банку, Європейської комісії, Світового економічного форуму, Міжнародної спілки зв'язку, аналітичні матеріали аудиторських та консалтингових компаній KPMG, PwC, Ernst&Young, Accenture, Capgemini, Gartner, звіти фінансових установ, фіттех-компаній та представників BigTech, наукові публікації вітчизняних і зарубіжних фахівців.

Критичний аналіз рукописів дисертації і реферату не виявив сумнівних чи неоднозначних тверджень та висновків. Ступінь обґрунтованості наукових положень та висновків дисертаційного дослідження не викликає сумнівів.

Новизна наукових положень, висновків та рекомендацій

У дисертаційній роботі сформульовано ряд теоретичних і науково-методичних положень, які характеризуються науковою новизною, що свідчить про особистий внесок дисертанта у розвиток теорії та практики функціонування сфери цифрових фінансових послуг.

За результатами аналізу результатів досліджень здобувача, наведених у рукописі дисертації, визначено наступні пункти новизни.

За спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством:

1. У роботі обґрунтовано теоретичну модель функціонування інтернет-економіки та ідентифіковано передумови формування цифрової економіки, до яких автором віднесено розвиток інформаційно-комп'ютерних технологій, інтернет як базис цифрової революції та інтернет-бізнес як мережеву форму організації підприємницької діяльності (с. 38-51).

2. Удосконалено структурно-логічну схему функціонування цифрової економіки, визначивши її складові як: 1) *цифровий капітал*, що виникає внаслідок взаємодії людського, споживчого та структурного капіталу компанії. Якість цих компонентів визначає цифрову трансформацію компаній реального сектора та генерацію креативних, інноваційних ідей та продуктів; 2) *цифрові ресурси*, які включають пристрої для створення, реалізації обробки та прийому цифрових послуг та продуктів; 3) *цифрові продукти та послуги*, орієнтовані на задоволення персоналізованих потреб клієнтів через цифрові канали доставки та реалізації; 4) *цифрові бізнес-моделі*, що реалізуються у формі ділових мереж, цифрових платформ та екосистем; 5) *цифрові дані* у вигляді мережевих транзакцій, які слугують ресурсом для створення цифрових продуктів та послуг, а також для підвищення ефективності продажів, продуктивності та цінності існуючих продуктів та послуг (с. 52-69).

3. Обґрунтовано роль цифрових платформ у трансформації економічних процесів через визначення передумов розвитку цифрових платформ, особливостей функціонування. Це дало можливість дисертанту систематизувати наслідки функціонування зазначених платформ для різних видів економічної діяльності та визначити їх потенціал до негативного впливу на розвиток національної економіки (с. 69-93).

4. Дисертантом уточнено сутність понять «цифрова економіка» та «цифрова платформа», проведено класифікацію цифрових платформ за такими ознаками: тип бізнес-моделі, фактор конкурентності бізнесу, режим управління та призначенням (с. 69-93). Застосований підхід дозволив автору описати логіку та специфічні риси функціонування цифрових платформ, включаючи їхні функції, правила, цифрові компоненти (технології), зовнішніх виробників та споживачів цінності цифрової платформи.

5. Розроблено структурно-логічну модель впливу цифрових технологій на діяльність суб'єктів економіки. Результати аналізу таких технологій як блокчейн, Інтернет речей, Великі дані, хмарні технології та штучний інтелект дозволили ідентифікувати переваги та також потенційні ризики застосування таких технологій (с. 142-143).

6. У роботі удосконалено методичний підхід до оцінювання рівня сформованості цифрової економіки за методом адитивної згортки. Основною відмінністю запропонованого підходу від подібних є розрахунок індексних інтегральних показників розвитку ІКТ-сектору, цифрової інфраструктури, рівня цифровізації бізнесу та рівня цифрової культури і навичок (с. 162-176).

7. Поглиблено теоретичні положення моделі дизайну цифрових послуг. Визначено, що запропонована модель відрізняється від існуючих підходів розглядом цифрової послуги за глибиною використання інформаційно-комунікаційних технологій з одного боку, та рівнем участі споживачів у процесі її створення з іншого боку. Це дозволило автору врахувати в такій моделі вплив на бізнес-середовище, взаємодію зі споживачами та рівень застосування таких технологій, оцінюваних за наступними критеріями: спосіб доставки, рівень зрілості, еластичність та спосіб монетизації (с. 197-199).

За спеціальністю 08.00.08 – гроші, фінанси та кредит:

1. Уточнено сутність дефініції «фінтех», яку запропоновано розглядати як бізнес-напрямок цифрової економіки, що об'єднує інноваційні компанії з фінансового та нефінансового секторів на основі розробки та використання

цифрових технологій з метою удосконалення процесів надання та створення нових клієнтоорієнтованих цифрових фінансових послуг та продуктів (с. 213-236). Такий підхід дозволив обґрунтувати ключову роль цифрових фінансових послуг як результату діяльності фінтех-компаній в діяльності банківських і небанківських установ.

2. Обґрунтовано зміст дефініції «цифрова фінансова послуга» і запропоновано її розуміти як вид економічної діяльності в умовах цифрової економіки, який пов'язаний із купівлею-продажем фінансових послуг (продуктів) у формі цифрової транзакції, в основу якого покладено процес створення та розподілу цінності для споживача у матеріальній чи нематеріальній формі за допомогою цифрових технологій, що виникає як результат спільної взаємодії суб'єктів ринку фінансових послуг шляхом виокремлення специфічних рис послуг в умовах цифрової економіки через взаємоузгодженість понять: послуги – цифрові послуги – фінансові послуги – цифрові фінансові послуги (с. 252-260). Підхід дисертанта враховує основні риси теоретичної моделі обґрунтування сутності цифрової фінансової послуги, що реалізовано через ідентифікацію та аналіз змісту ключових характеристик цифрових, фінансових та традиційних послуг.

3. Розроблено методологічні основи фінтех-ландшафту, який визначений автором як єдиний та взаємозалежний простір, на якому функціонують дві групи суб'єктів: фінтех-компанії, що надають цифрові фінансові послуги та суб'єкти фінтех-інфраструктури, які реалізують послуги, спрямовані на підвищення якості цифрових фінансових послуг та забезпечення довіри до них зі сторони основних споживачів (с. 267-273).

4. Поглиблено теоретичні положення щодо опису еволюційної ролі цифрового банкінгу у формуванні відкритої цифрової економіки. Це забезпечило можливість класифікації типів відкритого банкінгу та здійснення визначення його ключових учасників, їх функцій у процесі надання цифрових фінансових послуг (с. 286-292).

5. Удосконалено науково-методичний підхід до оцінювання ефективності функціонування електронно-платіжного сегменту банківського сектора. Це було здійснено через застосуванням функції Харрінгтона, яка об'єднує групові показники стану та динаміки безготівкових операцій та платежів, використання платіжних карток і операцій з електронними грошима, а також результати аналізу стану функціонування платіжної банківської інфраструктури та показники фінансової діяльності банків в Україні. Такий підхід дозволив поглибити розуміння сучасного стану інформаційно-технологічного розвитку банківського сектора та обґрунтувати потенціал його цифровізації у майбутньому (с. 292-312).

6. У роботі удосконалено методологічні засади процесів підриву, дезінтермедіації та дезагрегації на ринку фінансових послуг. Це дало змогу дисертанту врахувати специфіку взаємодії компаній фінтех-інфраструктури, фінтех-компаній, вертикально-інтегрованих цифрових платформ, які володіють нефінансовими екосистемами та вбудовують фінтех-рішення для надання цифрових фінансових послуг у формі комплексної продуктової пропозиції (с. 316-321).

7. Досліджено та визначено фактори, які сприяють розвитку BigTech-компаній на ринку фінансових послуг, які були розподілені у дві групи – драйвери зі сторони попиту та драйвери зі сторони пропозиції. Це дозволило дисертанту ідентифікувати переваги BigTech-компаній та конкретизувати суттєві потенційні загрози для діяльності як традиційних фінансових установ, так і фінтех-компаній (с. 343-365).

8. Удосконалено науково-методичний підхід до оцінювання ефективності електронно-платіжної діяльності банків в Україні, що реалізовано через використання методу головних компонент, бінарних розрахунків та побудову самоорганізаційних карт Кохонена. Це дозволило дисертанту провести кластеризацію банків за їх готовністю до подальшої цифровізації власної діяльності (с.388-403).

9. Розроблено науково-методичний підхід до інтегрального оцінювання рівня цифровізації діяльності банків України, що ґрунтується на індексній інтегральній оцінці п'яти груп факторів: представленості банків у цифрових медіа та соціальних мережах; популярності офіційних сайтів банків; активності використання мобільних додатків банків для фізичних осіб; активності використання мобільних бізнес-додатків банків; активності використання інших мобільних додатків банків. За результатами інтегрального оцінювання рівня цифровізації банків дисертантом здійснено ранжування банків України за інтегральним показником цифровізації діяльності банківських установ (с. 403-446).

Зміст реферату в стислій формі відображає основні положення дисертаційної роботи, не містить інформації, яка не представлена в роботі.

Практичне значення результатів дисертаційної роботи

Ключові наукові положення дисертаційної роботи доведено до рівня методичних розробок та практичних рекомендацій, які в сукупності формують підґрунтя для розроблення нових і вдосконалення наявних стратегій і програм розвитку ринку фінансових послуг та національної економіки. На рівні регуляторів фінансового сектору, професійних асоціацій, банків та фінтех-компаній впроваджено такі наукові результати: щодо комплексної оцінки рівня (індексу) сформованості цифрової економіки в Україні у діяльності Української асоціації фінтех та інноваційних компаній (довідка від 16.10.2023 р.); щодо застосування порівняльної оцінки рівня ефективності електронно-платіжної діяльності банків, що базується на аналізі груп показників, які враховують індикатори розвитку електронно-платіжної інфраструктури та індикатори фінансового стану банків – у діяльності філії АТ «Укрексімбанк» у м. Сумах (довідка №15/3-07 від 10.07.2023 р.); щодо оцінки рівня цифровізації банківської діяльності, що базується на аналізі груп показників, які враховують індикатори представленості банку в медіа-ресурсах та соцмережах, популярність офіційного сайту банку, активність

використання мобільних додатків для фізичних осіб, бізнес-додатків та інших мобільних додатків банку – у діяльності Сумського регіонального управління Східного регіонального департаменту АТ «УКРСИББАНК» (довідка № 139/62-2-03/26 від 20.10.23 р.).

Окремі наукові результати впроваджені в навчальний процес Сумського державного університету (акт від 05.09.2023 р.), а також використані під час реалізації міжнародного проєкту за програмою Жан Моне (Еразмус+) «Роль захисту прав споживачів фінансових послуг для фінансової стабільності в цифрову епоху: європейські підходи» (довідка №05-78/3068 від 06.10.2023 р.).

Повнота викладення наукових результатів дисертації в опублікованих працях

Наукові положення, висновки та результати дослідження опубліковано у 62 наукових працях загальним обсягом 40,23 друк. арк., із яких особисто автору належить 24,26 друк. арк., зокрема 4 розділи у колективних монографіях, 37 статей в наукових виданнях з економіки (з них 8 – у виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз даних Scopus та / або Web of Science, 21 публікація у збірниках матеріалів конференцій.

В опублікованих працях основні положення дисертаційної роботи та наукові результати висвітлені повно та обґрунтовано. Характер наукових видань та їх профіль відповідають вимогам до праць, у яких висвітлюють одержані результати дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальностями 08.00.03 – економіка та управління національним господарством, 08.00.08 – гроші, фінанси та кредит.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації

У цілому позитивно оцінюючи наукове та практичне значення одержаних дисертантом результатів, відмітимо деякі дискусійні положення, що мають місце в дисертаційній роботі:

1. У першому розділі дисертації автору необхідно було чіткіше охарактеризувати складові понятійно-категоріального апарату. Зокрема, уточнення потребують такі дефініції як «фінтех», «фінансова технологія». В окремих підрозділах роботи сутність цих понять ототожнюється, а в інших акцент робиться на відмінностях між ними (с. 236, підрозділи 3.3 та 3.4).

2. У дисертації варто розширити аналіз результатів застосування наукового підходу до оцінювання рівня сформованості цифрової економіки. На наше переконання, не до кінця зрозуміло, яким чином такі результати інтерпретувати з метою виявлення тенденцій цифровізації національної економіки. Зокрема, який рівень сформованості цифрової економіки в Україні на поточний момент та при досягненні якого значення індексу можна говорити, що цифрова економіка є сформованою (с. 162-176).

3. В частині розробки методики оцінювання рівня сформованості цифрової економіки досить дискусійним залишається питання щодо встановлення однакової пріоритетності чотирьом субіндексам, на основі яких розраховується індекс рівня сформованості цифрової економіки (с. 166).

4. У підрозділі 3.3 дисертантом розглядається сутність цифрової фінансової послуги та конкретизуються складові такої послуги, серед яких автором виокремлено такі: «цифрові платіжні послуги», «цифрові банківські послуги» та «цифрове кредитування». Проте, цілком логічним є те, що компонент цифрові банківські послуги вже містить в собі такі складові: «цифрові платіжні послуги», «цифрове кредитування». Відповідно, позиція автора потребує уточнення. Також доцільно було б розглянути сутність цифрових фінансових послуг банківських установи та зміст цифрових фінансових послуг небанківських установ.

5. Уточнення потребують теоретичні положення щодо сутності цифрового банкінгу та його ролі у процесах цифровізації сфери фінансових послуг. Зокрема, є дискусійним питанням віднесення цифрового банкінгу до фінтех-компаній, враховуючи, що у підрозділі 4.2 дисертації цифровий

банкінг розглядається вже не як фінтех-компанія, а як цифровий напрям діяльності банківських установ (с. 267-273).

6. Недостатньо обгрунтованою у тексті роботи є необхідність проведення кластерного аналізу банків України за показниками цифровізації після розрахунку відповідного інтегрального показника, оскільки такі «кластери» уже були сформовані шляхом ранжування банків за рівнем інтегральної оцінки цифровізації. Виокремлення лише двох кластерів, один з яких налічує понад 50 банків, не є інформативним для аналізу (с. 438-440).

7. Дисертаційна робота мала б вищу практичну цінність та логічну завершеність, якщо б останній розділ роботи містив конкретні практичні висновки та рекомендації щодо розвитку цифрових фінансових послуг в Україні.

Загальна оцінка дисертаційної роботи її відповідність встановленим вимогам

Оцінюючи дисертаційну роботу Семенова А.Ю. позитивно, вважаємо за доцільне відзначити, що вона є завершеним, самостійно виконаним науковим дослідженням, у якому подано авторське розв'язання наукової проблеми, яка полягає в необхідності обгрунтування теоретико-методологічних та практичних положень розвитку сфери цифрових фінансових послуг в умовах формування цифрової економіки.

Тема дисертаційної роботи є актуальною, її зміст відповідає профілю спеціалізованої вченої ради Д 55.051.06 Сумського державного університету, паспорту спеціальності 08.00.03 – економіка та управління національним господарством та паспорту спеціальності 08.00.08 – гроші, фінанси та кредит.

Наукові положення, висновки та рекомендації характеризуються новизною та теоретико-методологічним значенням, достатнім рівнем обгрунтованості. Зміст дисертаційної роботи повністю розкриває її тему, поставлені завдання вирішено, а мета роботи досягнута. Робота написана науковим стилем, висновки цілком обгрунтовані.

Структура та зміст дисертаційної роботи повною мірою розкривають тему наукового дослідження та відповідають спеціальностям 08.00.03 – економіка та управління національним господарством та 08.00.08 – гроші, фінанси та кредит. Дисертаційна робота Семенова Андрія Юрійовича виконана відповідно до вимог, що висуваються до дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора наук відповідно до пп. 7, 8, 9 пп. «Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України №1197 від 17 листопада 2021 р. На підставі викладеного вище можна зробити висновок, що Семенов Андрій Юрійович заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальностями 08.00.03 – економіка та управління національним господарством та 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит.

Опонент:

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри фінансів,
банківської справи та страхування
Національного університету
«Чернігівська політехніка»
Міністерства освіти і науки України

Максим ДУБИНА

Підпис Дубини М.В. підтверджую,
Вчений секретар
Національного університету
«Чернігівська політехніка»
Міністерства освіти і науки України
д.держ.упр., професор,
професор кафедри
менеджменту та адміністрування

Ігор ОЛІЧЕНКО